

A *Visio Beatifica* és a Szent Arc. 1360-as évek.
Omne Bonum, British Library, Royal MS 6E VI.fol.16v

KOVÁCS IMRE

Ábrázolható-e az ábrázolhatatlan?

A boldogító Isten-látás (Visio Beatifica) egy középkori ábrázolásához

Egy angol enciklopédiában, az 1360-as években készült *Omne Bonum*-ban, nem éppen szokványos ábrázolás hívja fel magára a figyelmet: középen nagy alakú Krisztus-arc látható, amelyhez mindkét oldalról imádkozó angyalok és hívők fordulnak.¹ Az ábrázolás nem önmagában áll, hanem XII. Benedek pápa 1336. január 29-én kiadott bullájának, a *Benedictus Deus*-nak közvetlenül a jelenet fölé lemásolt szövegét illusztrálja. Mivel a tanulmány szöveg és a hozzá tartozó ábrázolás viszonyát vizsgálja, elengedhetetlen előjáróban a pápai bulla tartalmának, dogmatörténeti hátterének vázlatos ismertetése.

A *Benedictus Deus*, amely a mai napig része a katolikus dogmatikai kánonnak, az egyház hivatalos állásfoglalása az ún. *Visio Beatifica*-vitában.² A vita a körül forgott, hogy az üdvözültek közvetlenül testük halála vagy csak az általános feltámadás után részesedhetnek-e az Istenség tökéletes megismerését jelentő kegyelmi állapotban, a mennyei istenvízióban. Régi keletű, már a korai egyház-

1 London, British Museum, Royal MS. 6. E. VI, fol. 16v. Sandler, Lucy Freemann: *Omne Bonum. A Fourteenth-Century Encyclopedia of Universal Knowledge*, Harvey Miller Publishers, London, 1996, I, 127 skk, 116. kép. Keletkezésének történeti körülményeit tisztázta Uó: Face to face with God. A pictorial Image of the Beatific Vision, in *England in the Fourteenth Century: Proceedings of the 1985 Harlaxton Symposium*, London, 1986, 224–235. A kérdéses ábrázoláshoz lásd még Bertelli, Carlo: The Image of Pity in Santa Croce in Gerusalemme, in *Essays in the History of Art Presented to Rudolf Wittkower*, Phaidon Press, London, 1967, 53.

2 Irodalmához lásd Meier, August: Schriften, Daten und Personen aus dem Visiostreit unter Johannes XXII, *Archivum Historiae Pontificae* 9 (1971) 143–186; Dykmans, Marc: Les sermons de Jean XXII sur la vision béatifique, *Miscellanea historiae pontificae* 34 (1973); Walsh, Katherine: *A Fourteenth-Century Scholar and Primate: Richard Fitzralph in Oxford, Avignon and Armagh*, Oxford, 1981, 89–107; Sandler: Face to face... i. m. A kérdés áttekintésében elsősorban az utóbbi tanulmányra támaszkodtam.

atyákat is megosztó polémiával állunk szemben. Szent Ambrus, Szent Jeromos és Nagy Szent Gergely azt vallotta, hogy az üdvözült lélek a test halála után egyből Isten színe elé kerül, ahol örök időkre elmerül annak szemlélésében. Nagy Szent Baszileiosz, Nazianzoszi Gergely, Alexandriai Cirill, Szent Ágoston viszont a feltámadás utáni verzió mellett érvelt. A latin Nyugat számára a 13. századra a test halála utáni, közvetlen *Visio Beatifica* tana vált általánosan elfogadottá, részben Aquinói Szent Tamás tekintélye miatt, aki szintén ezt vallotta. Ezért, amikor XXII. János pápa több, 1331-ben és 1332-ben tartott prédikációjában ismét felvetette – többek között Szent Ágostonra hivatkozva – a *Visio Beatificának* kizárólag csak a feltámadás utáni lehetőségét, szenvedélyes, politikai felhangoktól sem mentes teológiai vita tört ki.

XXII. János elképzelései jól illusztrálhatóak egyik, ominózus Apokalipszis-prédikációja alapján. Ebben a pápa sajátosan értelmezte a Jel 6,9-et: „És mikor felnyitotta az ötödik pecsétet, látám az oltár alatt azoknak lelkeit, akik megölettek az Istennek beszédéért és a mártírhaltalt halt lelkek Krisztus védelme és vigasztalása mellett az oltár alatt – szimbolikusan értelmezve Krisztus emberi természetének szintjén – maradnak, egészen az Utolsó Ítéletig. Ezután fognak csak felemelkedni az oltár fölé, vagyis Krisztus emberi természete fölé, ahol nemcsak Krisztus emberi természetének, hanem az Atya és a Szentlélek szemléletében is elmerülnek. Ezzel a pápa nem csupán azt állította, hogy az üdvözült lelkeknek várniuk kell az általános feltámadásig, de több kortársa szerint közeljutott a kathar és nesztoriánus eretnességhez is, hiszen kísérletet tett Krisztus emberi és isteni természetének szétválasztására.³ XXII. János mindenesetre saját korábbi álláspontjával is szembekerült, hiszen Toulouse-i Szent Lajos 1317-es kanonizációja alkalmával még annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a szent lelke, halála után egyből a Mennyországba jutott, ahol „boldogságban, fedetlen arccal merült el Isten szemléletében”.⁴ Újfajta nézetei azonban széles körű ellenállásba ütköztek. VI. Fülöp francia király vincennes-i kastélyában tartott tanácskozásán a jelenlévő összes egyházi és világi autoritás is elítélte tanait, aminek hatására a pápa végül visszavonult és halálos ágyán, 1334. december 3-án visszavonta azokat. Utóda, XII. Benedek számára kikerülhetetlen volt, hogy végérvényesen tisztázza a problémát. A *Benedictus Deus* kimondta, hogy „az üdvözültek a haláluk és megtisztulásuk után [...] testük feltámadása és az Utolsó Ítélet előtt látják az isteni valóságot intuitív és színről színre való látással. Oly módon, hogy semmilyen teremtmény nem közvetít a

3 Walsh, i. m. 90–91.

4 Sandler: *Face to face...*, i. m. 225.

látás tárgyaként, hanem az isteni valóság föltárja magát az üdvözült lelkek előtt leplezetlenül, tisztán és nyíltan.”⁵

Az eddigiek alapján most már feltehető a tanulmányt leginkább foglalkoztató kérdés. Miért éppen Krisztus Szent Arcának ikonográfiai típusát használta fel az *Omne Bonum* miniátora a test halála utáni, közvetlen *Visio Beatifica* dogmájának illusztrálásához, amikor a bulla szövegében – legalábbis explicit módon – Krisztus- vagy Isten-arcra való utalással nem találkozunk. A problémára az Isten-arc és a megismerés közötti kapcsolat feltárása vethet fényt.

Az Ószövetségben sehol sem található explicit utalás arra, hogy az ember végső boldogságát Isten színéről színre történő víziója jelentené.⁶ Jóllehet többször is szó esik Isten megpillantásáról, azonban ez mindig a rejtett isteni lényeg teofániában való megjelenésére utal.⁷ Az isteni kegyelem utáni vágyakozás természetesen módon kapcsolódik Isten arca keresésének metaforájához.⁸ Amikor elfordítja arcát, az szerencsétlenséget jelent,⁹ míg ha megmutatja, az a kegyelem jelének számít.¹⁰ Többször megjelenik az Ószövetségben a fénylő isteni arc is, amely Istennek választott népe iránti jóakarátát fejezi ki.¹¹ Mikor viszont az ember (Mózes) akarta látni az Isten színéről színre, akkor az Isten megtagadta azt: „Megteszem, hogy elvonul előtted egész fényességem [...] de arcomat nem láthatod, mert nem láthat engem ember úgy, hogy életben maradjon.” (Kiv 33,18-20) A senki által nem látott isteni arc Krisztuson keresztül vált láthatóvá. „Aki engem látott, látta az Atyát.” (Jn 14,9) Az Újszövetségben Krisztus örök életet ígért, amelynek forrása az Isten és maga Krisztus megismerése.¹² E megismerés természetének *locusa* az 1Kor 13,12: „Videmus nunc per speculum in aenigmate: tunc autem *facie ad faciem*. Nunc cognosco ex parte: tunc autem cognoscam, sicut et cognitus sum.”¹³ (Ma még csak tükörben, homályosan látunk, akkor majd színről színre. Most még csak töredékes a tudásom, akkor majd úgy ismerem mindent, ahogy most engem ismernek.) Azért szükséges ezen a helyen a Szent Pál-i *locus* Vulgata-beli verzióját idézni, mert *facie ad faciem* (orcából orcába) képszerű szófordulatából a további eszmefuttatás számára egy igen lényeges dolog következik, amit a Krisztus Szent Arcával foglalkozó, terjedelmes

5 *New Catholic Encyclopedia*. Washington, 1967, 191 (Beatific Vision). Néhány évvel később azután Bizánc is megalkotta hivatalos álláspontját ebben a kérdésben, több 1341 és 1351 között tartott konstantinápolyi helyi zsinaton dogmává téve a hészükhaszták felfogását. Lásd Meyendorff, Jean: *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959 (Patristica Sorbonnensia, 3); Perczel István: Új theológus Szent Simeon és az isteni lényeg, *Pannonhalmi Szemle*, 1998/3. 49–64.

6 *New Catholic Encyclopedia*, i. m. 187–188.

7 Vö. Ter 32,30; Kiv 24,10-11; Szám 12,8; MTörv 34,10, Iz 6,1

8 Vö. 2Sám 21,7; 1Krn 16,11; Zsolt 24,16

9 Vö. Jób 13,24

10 Vö. Zsolt 4,7; 31,17

11 Vö. Szám 6,25; Zsolt 4,7; 44,4; 89,16

12 Vö. Jn 17,3

13 *Biblia Sacra. Vulgatae Editionis*, ed., Valentinus LOCH, Ratisbonae, 1899, 191.

szakirodalom eddig nem hangsúlyozott kellőképpen.¹⁴ A latin kifejezésben ugyanis az üdvözültek Istenarc-víziója inherens. Nem meglepő ezért, hogy a *locus* parafrázisát egy pápai imában, éppen a római Szent Péter templom híres Szent Arc kultuszképe, a *Veronika* devóciójának megerősítésére is fel lehetett használni. Az imát, amelyet III. Ince pápa 1216-ban írt, indokolt teljes terjedelmében idézni.

Deus, qui nobis signatis lumine vultus tui memoriale tuum ad instantiam Veronice sudario impressam imaginem relinquere voluisti, per passionem et crucem tuam tribue nobis, quaesumus, ut ita nunc in terris per speculum et in enigmate ipsam adorare et venerari valeamus, ut facie ad faciem venientem iudicem te securi videamus, qui vivis et regnas cum deo patre. (Urunk, te nekünk, akik arcod fényével megjelöltettünk, emlékezetedre hátrahagyta Veronika kendőjére nyomott képmásodat. Őrizz meg minket kínszenvedésed és kereszted ereje által, hogy amiképpen itt a földön tükör által és példázatképpen ezt imádkozhatjuk és tisztelhetjük, úgy egykoron a jobb oldalon állva színről színre láthassuk majd bírói arcodat.)¹⁵

A kultuszkép és az ima egymás hatását kölcsönösen felerősítve fonódott össze. Míg az ima *facie ad faciem* szövegtopozsában rejlő Isten-arc kép ideája konkrét képhez kapcsolódva átélhető, vizuális dimenziót kapott, addig a *Veronika* jelentését érzelmi-gondolati síkon megvilágító szöveg segített beilleszteni a képet a keresztény univerzum dualista rendjébe. A *Veronika* mint Krisztus kettős természetét magában hordozó embléma így válhatott a megismerés kettségének vizuális manifesztumává.

A pápai ima nemcsak a római kultuszkép tiszteletének alapjait fektette le. A *Veronika* másolatai, variációi is hordozhatták ugyanezt a jelentést: egyrészt támpontot jelenthettek a hívőnek az evilági, tökéletlen megismerés útján, ugyanakkor viszont az üdvözültek mennyei istenvíziójával kapcsolatos várakozást is betölthették. Számtalan ábrázolást, imát, víziót lehetne a Krisztus-arc ez utóbbi jelentésének alátámasztására felvonultatni, elég legyen azonban csupán újra felidézni az *Omne Bonum* kérdéses miniatúráját. A Szent Arc és az istenvízió szoros összefüggése ugyanis, a *Visio Beatifica*

14 A Szent Arc bibliográfiájához lásd Morello, Giovanni – Wolf, Gerhard (szerk.): *Il Volto di Cristo*, Electa, Milano, 2000.

15 Az ima szövegét és keletkezésének körülményeit a *Chronica Maior*ból tudjuk (Cambridge, Corpus Christi College MS 26. fol. 49v), amelyet Matthew Paris, a St. Albans kolostor történetíró szerzetese írt röviddel 1245 után. Beszámolójához egy Szent Arcot ábrázoló tollrajzot is illesztett, amely az első fennmaradt „másolata” a római *Veronikának*. Az ima teljes latin szövegét közli Dobschütz, Ernst von: *Christusbilder. Untersuchungen zur christlichen Legende*, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig, 1899, 294*. A fordításhoz (Sajó Tamás) Belting, Hans: *Kép és kultusz*, Balassi, Budapest, 2000, 579–580. Lásd még Lewis, Suzanne: *The Art of Matthew Paris in the Chronica Majora*, Aldershot, 1987, 126–130.

szövegkontextusából következően, talán a létező ábrázolások közül itt a legegyszerűbb.¹⁶

Ezzel az asszociációval visszakanyarodhatunk a kiinduló kérdéshez, amelyre az eddigiek alapján a következő válasz adható. Úgy tűnik, a miniátor döntése lehetett, hogy a pápai bullát hogyan illusztrálja vagy értelmezi. Ez a döntés a középkori viszonyok között egyfajta viszonylagos, a képi minták közötti választásra korlátozódó szabadságot jelenthetett.¹⁷ Nem lehetett ugyanakkor könnyű helyzetben, hiszen a *Benedicus Deus* ábrázolásának egyáltalán nem volt képi hagyománya, nem beszélve arról, hogy egy teológiai koncepció megjelenítése általában véve sem probléma nélküli. Egyértelmű, hogy a miniátor nem a bulla szorosabban vett dogmatikai tartalmát szándékozott megjeleníteni. Mivel a boldogító Isten-látásban az üdvözült lélek nem Krisztus Szent Arcával, hanem a szentháromságú Istennel egyesül, dogmatikailag nyilván „helyesebb” lett volna a nyugati ábrázolási hagyományban elterjedt különböző Szentháromság-típusok közül választani. Az sem volt fontos számára, hogy a közvetlen, a test halála utáni *Visio Beatifica* dogmáját jelenítse meg, hiszen akkor felhasználhatta volna a különítélet ikonográfiai formuláját.¹⁸ Inkább III. Ince *Veronika*-imájának nyomdokain haladva, a Szent Pál-i *locus „szó szerinti”* értelmezéséből indult ki, s találta meg a pápai bulla *facie ad faciem* kifejezéséhez legpontosabban illő ábrázolást abban a kultuszformában, amely Rómából kisugározva, a 14. századi Angliában már jelentős elterjedtségnek örvendett.

16 Az *Omne Bonum* Szent Benedek és Pál vízióját ábrázoló lapja (fol. 16.), amely megelőzi a pápai bulla szövegét, szintén az Istenarc-vízióhoz kapcsolódik. Ehhez lásd Sandler: *Omne Bonum*... i. m. 115. kép. Ez utóbbihoz hasonló lap: Glasgow, University Library, MS Hunter 231, 85. uo. 117. kép. A 13. századi angliai psalteriumok és Apokalipszis-illusztrációk Szent Arc ábrázolásai és az Istenvízió összefüggéséhez Klein, Peter K.: *From The Heavenly to the Trivial: Vision and Visual Perception in Early and High Medieval Apocalypse Illustration*, in Kessler, Herbert – Wolf, Gerhard (szerk.): *The Holy Face and the Paradox of Representation. Papers from a Colloquium held at the Bibliotheca Hertziana, Rome and the Villa Spelman, Florence, Bologna, 1998*, 269–274. Lásd még Hamburger, Jeffrey F.: *The Visual and the Visionary. Art and Female Spirituality in Late Medieval Germany*, Zone Books, New York, 1998, 317–370.

17 A kérdéshez lásd Berliner, Rudolf: *The Freedom of Medieval Art*, *Gazette des Beaux-Arts*, 1945/Nov. 263–288.

18 A típushoz lásd Végh János: Becsei Vesszős György különítetele (Egy ritka ikonográfiai típus magyarországi előfordulása), in *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. Székely György, Budapest, 1984, 373. skk.